

pjauna, Tį baras bėga. Kur bernai pjauna, Tin ožiai bliaua MFA KF¹⁵ 3864(8).

Visi šie smulkūs pastebėjimai – tik pirmieji minties blyksniai, atsiradę beveik iškart perskaičius šią monografiją. Manau, kad į rankas ją teks imti dar ne kartą – tiek rengiantis paskaitoms etnomuzikologijos studentams, tiek vedant populiarius seminarus moksleiviams, siekiant sudominti juos mitinės pasaulėžiūros reliktais lietuvių papročiuose ir dainose, tiek rašant mokslinius straipsnius. Tikėtina, kad, skaitant Žemynos studiją atidžiau, įvairių minčių – palaikančių autorės keliamas prielaidas ar prieštaraujančių joms – kils ir daugiau. Minčių proveržio skatinimą kiekvienam skaitytojui – ir mokslininkui, ir paprastam piliečiui, besidominčiam savo dvasinės kultūros šaknimis, – laikyčiau bene didžiausiu N. Laurinkienės knygos – atnašavimo Žemynai – privalumu.

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene

LIETUVIŲ PASAKOS RUSIŠKAI

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyve sukaupta gausybė liaudies pasakų rinkinių, savo ištakomis siekiančių XIX a. pradžią ir nusitęsiančių iki XX a. vidurio ar net pabaigos. Atokesnėse vietovėse pasakų kartkarčiais užrašoma ir dabar, tad galime didžiuotis ilgai išlaikę sakinę tradiciją, perteikiančią mums žinių iš tolimos praeities.

Pasakas rinko įvairūs žmonės – pradedant vietiniais inteligentais ar lietuvių kalbą mokėjusiais užsienio kalbininkais ir baigiant bent kiek rašyti gebėjusiais ir pačioje pasakų sekimo terpėje gyvenusiais valstiečiais, amatininkais. Jos pradėtos

.....

¹⁵ Muzikinio folkloro archyvo garso įrašai.

skelbti nuo XIX a. antrosios pusės. Stambiausius sakinę tautosakos rinkinius išleido mūsų tautos patriarchas Jonas Basanavičius. Spausdinti tiek profesionaliai parengti, tiek vaikams skirti pasakų rinkiniai. Visas rankraštis ir publikuotas žodinis liaudies paveldas (apie 85 tūkst. kūrinių) yra identifikuotas ir suklasifikuotas¹.

Užsienio skaitytojas su lietuvių pasakomis supažindintas gerokai menčiau. Vis dėlto verta paminėti keletą svarbesnių rinkinių, skirtų ir jam. Daugiausia lietuvių pasakų skelbta vokiškai. Tuo pasirūpino vokiečių kalbininkas Augustas Schleicheris, dar XIX a. antroje pusėje publikuodamas pasakas lietuviškai ir greta pateikdamas jų vertimą į vokiečių kalbą². Kiek vėliau ir kiti kalbininkai ar tautosakos brangintojai skelbė dvikalbius pasakų rinkinius, o XX a. pabaigoje lietuvių pasakų rinkinys išleistas vien tik vokiečių kalba³. XIX a. pabaigoje lietuviškų pasakų dvitomį lenkų kalba parengė vietinis dvarininkas Mečislovas Davainis-Silvestraitis⁴, lenkiškai lietuvių naratyvų paskelbė etnografas ir kalbininkas Janas Karłowiczius⁵. Sovietmečiu už Atlanto pasirodė lietuviškų

.....

- 1 Remiantis Lietuvių pasakojamosios tautosakos kartotekos duomenimis, išleistas *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo* keturtomis. Pirmieji du tomai skirti pasakoms (žr. Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius, 1999; t. 2: *Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą vėlnių. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo*, Vilnius, 2001).
- 2 August Schleicher. *Litauisches Lesebuch und Glossar*, Prag, 1857.
- 3 *Litauische Volksmärchen*, herausgegeben von Bronislava Kerbelytė, Berlin, 1978; išėjo keturi leidimai.
- 4 *Podania żmujdzkie*, t. 1–2, zebrał i dosłownie spolszczył M. Dowojna-Sylwestrowicz, Warszawa, 1894.
- 5 Jan Karłowicz. *Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie*, in: *Zbiór wiadomości do antropologii krajo-wej*, t. 11–12, Kraków, 1887.

pasakų ir anglų kalba – JAV išėjo net ketetas knygos leidimų⁶. Šiandien lietuviškų pasakų anglų kalba gausu internete.

Ne taip pasisekė rusakalbiams folkloro mėgėjams – lietuviškų pasakų vertimams į rusų kalbą suskaičiuoti pakaktų vienos rankos pirštų. XIX a. pabaigoje jų šiek tiek spausdinta periodiniame mokslo leidinyje *Живая старина*. Atskiras jų rinkinys rusų kalba, parengtas mokytojo, išėjo 1930 m. Rygoje, o 1965 m. Vilniuje stambų pasakų rinkinį išleido rašytoja Aldona Liobytė. Deja, nė vienas iš jų nėra mokslinis. Šią spragą ir užpildys neseniai dienos šviesą išvydęs pasakų rinkinys⁷.

Jis turi patraukti dėmesį dėl keleto priežasčių. Visų pirma, tai – pirmasis mokslinis lietuviškų pasakų rinkinys rusų kalba. Kūrinius jam atrinko ir išvertė Bronislava Kerbelytė, o redagavo Jurijus Novikovas. Abu folkloristai yra puikiai žinomi ir jų pristatinėti nereikia nei rusiškai, nei lietuviškai kalbančiam skaitytojui. B. Kerbelytė Lietuvių literatūros ir tautosakos institute prie sakytinės tautosakos dirbo daugiau kaip keturiasdešimt metų ir yra didžiausia lietuviškų pasakų žinovė. Ji pati jas užrašinėjo, katalogavo, tyrė, publikavo⁸. Mokslininkė puikiai susipažinusi ir su rusų tautosaka, o tai didelis privalumas verčiant lietuvių pasakas į rusų kalbą, kai reikia perteikti ne tik pasakos turinį, bet ir jausmą, nuotaiką, suvokti tam tikras realijas.

6 *Lithuanian Folk Tales*, edited by Stepas Zobarskas, illustrated by Ada Korsakaitė, [Brooklyn], 1959.

7 *Литовские народные сказки*, сборник подготовила и сказки перевела Bronislava Kerbelite, редактор перевода Юрий Новиков, Москва: Форум-Неолит, 2014. – 415 p.

8 Žiūrėkite B. Kerbelytės darbų bibliografiją: <<http://www.liti.lt/failai/e-zurnalai/TD29/25-sukaktys.pdf>>; <http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Balsys_Rimantas/Balsys_RH_7_2010.pdf>.

Visus tuos niuansus paprastas vertėjas, ne mokslininkas vargu ar pajustų.

J. Novikovas – garsiausias bylinių tyrėjas, sentikių tautosakos specialistas⁹. Jo žinios ir patirtis taip pat labai praverė tiek pasakas verčiant, tiek jas redaguojant.

Tad kaipgi sekėsi folkloristams lietuvių pasakas perteikti rusų skaitytojui?

Pirmiausia apžvelgsime, kokios pasakos pateko į rinkinį ir kaip jos yra pateikiamos. Pasirinkti du archajiškiausi pasakų žanrai – pasakos apie gyvūnus ir stebuklinės pasakos (tokia pasakų seka prasideda ir tarptautinis pasakų katalogas – AT). Lietuvių sakytinėje tradicijoje šių pasakų užfiksuota labai daug, tad atrinkti pačias vertingiausias išties sunku.

Iš viso pateikti 154 kūriniai: 37 pasakos apie gyvūnus ir 117 stebuklinių pasakų. Turint galvoje, kad *Lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge* identifiukuota netoli trijų tūkstančių pasakų apie gyvūnus ir daugiau kaip dvylika tūkstančių stebuklinių pasakų siužetų, tampa aišku, jog be puikaus jų pažinimo toji atranka būtų chaotiška ir atsitiktinė.

Grįžtant prie rinkinio pasakų, reikia atkreipti dėmesį, kokie buvo jų atrankos kriterijai. Kaip skelbiama, kiek daugiau nei pusė pasakų (80) paimta iš leidinių, o kitos (74) – iš rankraščių. Spausdintos pasakos dažniausiai būna praėjusios tam tikrą atranką ir jų tekstai sutvarkyti (žinoma, ne visada; tai priklauso nuo rinkinio sudarytojo kompetencijos). B. Kerbelytė pasakas ėmė iš solidžių leidinių (jų kokybės garantas – žinomų lietuvių folkloristų pavardės, kaip antai: Jono Balio, Leonardo Saukos, Norberto Vėliaus...). Prie kai kurių rinkinių

9 J. Novikovas yra parengęs Lietuvos sentikių pasakų ir sakmių (žr. *Фольклор старообрядцев Литвы*, т. 1: *Сказки. Пословицы. Загадки*, Вильнюс, 2007; т. 2: *Народная мифология. Поверья. Бытовая магия*, Вильнюс, 2009).

sudarymo, mokslinio apipavidalinimo rankas yra pridėjusi ir pati B. Kerbelytė, todėl ji gerai susipažinusi tiek su medžiagos rinkimo aplinkybėmis, tiek su tekstų ypatumais.

Peržvelgus publikuotus pasakų šaltinius, galima sakyti, kad chronologiškai jais atspindima visa lietuviškų pasakų istorija. Atrenkant pasakas naudotasi seniausiu jų rinkiniu, kurį dar XIX a. pirmojoje pusėje sukaupė lietuvių istorikas Simonas Daukantas, taip pat rasime XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje sudarytus ir išleistus J. Basanavičiaus pasakų rinkinius, M. Davainio–Silvestraičio XIX a. pabaigoje užrašytų pasakojimų pluoštą, nepamirštas ir Lietuvos šviesuolis Matas Slančiauskas, surinktomis pasakomis ženkliai praturtinęs Lietuvių tautosakos archyvą, paminėtos vokiečių kalbininkų – Karlo Brugmanno ir Augusto Schleicherio – užrašytos pasakos. Pristatomos ir pasakos, užrašytos iš svetur (Lenkijoje, Mažojoje Lietuvoje) gyvenusių lietuvių. Pavyzdžiui, labai vertingas Gervėčių krašto (Baltarusija) lietuvių pasakų rinkinys. Visi tie glaustai apibendrinti pasakų rinkiniai iki šiol yra lietuvių folkloristų parankinės knygos. Taigi galima sakyti, kad į rinkinį sudėtos pasakos lietuviškų naratyvų pasaulį atspindi ir chronologiniu, ir teritoriniu aspektu.

Kitas svarbus dalykas – beveik pusė skelbiamų pasakų yra paimtos iš rankraščių. Vadinasi, jos dar neskelbtos ir lietuviškai. Folkloristai gerai žino, kaip kartais būna sunku išskaityti rankraštį, surašytą mažaraščio kaimo šviesuolio ranka. O kiek laiko, atidumo ir atitinkamų žinių reikia tokios pasakos metrikai sudaryti... Dėl to galime tik pasidžiaugti, kad į aptariamą rinkinį atrinkti rankraštiniai pasakų variantai, tiesiogiai perduodantys autentišką lietuvių sakinę tradiciją.

Pratarmėje rašoma, kad rinkinyje neatspindimas pristatomų lietuvių pasakų

žanrų repertuaras, nes neįtraukti siužetai, vienodai populiarūs tiek rusų, tiek lietuvių liaudies tradicijose. Skaitytojas ras ir pačioje Lietuvoje retesnių pasakų variantų, dažnai neaptinkamų kaimyninėje tradicijoje, tačiau yra ir tekstų, palyginti neseniai perimtų iš rusų folkloro.

Pasakos buvo atrenkamos ir atsižvelgiant į tam tikrą tekstų specifiką – struktūrinės ir semantines jų ypatybes. B. Kerbelytė yra unikalios naratyvų tyrimo metodo – struktūrinės–semantinės analizės – kūrėja¹⁰. Juo remdamasi lietuvių pasakas pristato ir savo sudarytame rinkinyje. Įvade skaitytojas trumpai supažindinamas su šio metodo ypatybėmis ir privalumais tiriant pasakų struktūrą, semantiką ir raidą. Metodas pristatomas pateikiant pavyzdžių iš rinkinio, todėl skaitytojas randa ne gryną teoriją, bet mato ir praktinį jo pritaikymą. Reikia pažymėti, kad rusakaliai skaitytojai praktinį struktūrinės–semantinės analizės metodo taikymą matė dar anksčiau, kai rusų kalba buvo išleistas lietuvių pasakų katalogas¹¹; pasakos jame klasifikuojamos ne pagal visuotinai nusistovėjusį AT pasakų indeksą, bet pagal autorės sukurtą mažiausią pasakos struktūrinį vienetą – elementarų siužetą (ES). ES yra savotiška pasakos ląstelė, iš kurių junginių ir įvairių derinių susidaro tiek paprastės struktūros pasakos apie gyvūnus, tiek ilgos, sudėtingos stebuklinės pasakos. Taikydama šį metodą, B. Kerbelytė folkloristikoje padarė svarbių atradimų: išvelgta pragmatinė pasakų paskirtis – iliustruoti ir išsaugoti žmonių elgesio taisykles; pa-

10 Бронислава Кербелите. *Историческое развитие структур и семантики сказок: На материале литовских волшебных сказок*, Вильнюс, 1991.

11 Бронислава Кербелите. *Типы народных сказок: Структурно-семантическая классификация литовских народных сказок*, ч. 1–2, Москва, 2005.

stebėta, kad pasakos yra nelyginant gyvi organizmai, kintantys kartu su visuomene, palengva sudėtingėjantys; apibrėžti pasakų struktūrų susidarymo ir raidos dėsningumai; nustatyta, kad pasakos yra mozaikiški naratyvai. Šie ir kiti atradimai, jau virtę pasaulinės folkloristikos klasika, iliustruoja, kaip pasakas galima tirti ne pasitelkiant intuityvias interpretacijas, o schemiškai apibrėžiant ir analizuojant jų struktūras. Įvade skaitytojas supažindinamas ir su lietuviškų pasakų ypatumais. Pateikiama nemažai skaičių: kiek yra pasakų apie gyvūnus ir stebuklinių pasakų struktūrinių-semantinių siužetų, koks jų santykis su AT katalogo duomenimis. Tai savotiškas kontekstas rinkinio medžiagai, nes parodoma, kokią vietą ji užima visame didžiuliam pasakų masyve. Pasakų atranka, jų išdėstymas rinkinyje mokliškai argumentuotas. Nors, kaip jau buvo minėta, pasakos publikuojamos AT indekso seka, vis dėlto žanrų viduje remiamasi tam tikra mokslinė logika, kurią padiktavo taikomų pasakų tyrimo metodas. Abiejų rūšių naratyvai rikiuojami pagal sudėtingumą, pradedant nuo paprastesnių struktūrų ir einant prie sudėtingesnių. Pasakų sudėtingumo laipsnis atsispindi prie metrikų pateikiamoje ES tipų numeracijoje.

Pasakų apie gyvūnus skyrius dalomas į dvi dalis: į vientisus tipus ir į tipų junginius. Tuo tarpu stebuklinių pasakų skyriuje pasakos dalijamos į tris stambias grupes: Santykiai su svetimais ir giminaičiais; Išmėginimai; Sudėtingų siužetų formavimasis. Toks skirstymas padiktuotas ne išorinio kūrinių panašumo, o atradus jų abstrakčius bendrumus. Šitaip B. Kerbelytė nuosekliai parodo, kaip lietuvių stebuklinė pasaka formavosi, sudėtingėjo, kokias bendras žmogiškas idėjas ji atspindi.

Prie kiekvienos pasakos pateikiama išsami metrika (pasakos užrašytojas, patei-

kėjas, kur ir kuriais metais ji užrašyta, įterpiama šaltinio, jei pasaka buvo publikuota, santrumpa). Taikomas dvejopas pasakos identifikavimas: B. Kerbelytės ES struktūrinių-semantinis tipas ir AT sistemos numeracija. Folkloristai įpratę prie klasikinės tarptautinės pasakų tipų numeracijos, tad ji šiuo atveju tikrai reikalinga. Bene vertingiausia metrikos dalis – mokslinis komentaras. Skaitytojas iš jo sužino apie pasakos tipo populiarumą, vidines jo variacijas, kuo skelbiamas variantas ypatingas. Komentaro išsamumas atspindi, kaip autorė pažįsta lietuviškas pasakas ir gali apibūdinti net menkiausias jų detales.

Leidžiant pasakas kita kalba labai svarbus yra tekstų vertimas. Autentiškas tekstas turi savitą skambesį, kuriame ne tik atsiskleidžia gyvo senovinio žodžio grožis, bet ir iškyla to meto buitis, papročiai. Visa tai sudaro vientisą pasakos audinį, kurį perteikti kita kalba gana sunku. Skaitant aptariamo leidinio tekstus, nusivilti neteks. Sakiniai ne tik tiksliai išversti, bet ir išlaikoma pasakos nuotaika, siužeto dinamika. Akivaizdu, kad B. Kerbelytei itin pravertė puikus rusų pasakų išmanymas, leidęs lietuviškos pasakos pasaulį priartinti prie slaviškos kultūros. Reikia pažymėti, kad verčiant tekstą kai kurie praradimai neišvengiami. Pasakose apie gyvūnus nemažai yra rimuotų eilučių, garsažodinių įvardijimų ir vertėjai buvo nelengva visa tai perteikti neprarandant žodžio prasmės ir skambesio. Tam tikrų paklaidų tekstuose vis dėlto atsirado. Viena tokių – rimo netekimas išverstame tekste. Pavyzdžiui, *Кукареку, у пана ничего нет!* (3 pasaka) originale skamba rimuotai: *Kakariekko, netur ponas nieko!* Šį sąskambį buvo galima išlaikyti pridėdant papildomą garsą: *Кукареку, у пана ничего нету!* Iš dalies ar visiškai prarandami ir rimuoti garsažodiniai gyvūnų įvardijimai: *заяц-оборванецу*

(orig. *kiškis driskis*), *lysa-yane (lapė capė)*, *волк серый (vilkas pilkas)* (6). Kaip matome, gyvūnų vardai arba verčiami tiesiogiai, arba nurašomi paraidžiu, vertimo sunkumus paaiškinant išnašoje. Neišverčiami kalbiniai niuansai daugelyje vietų taip pat komentuojami išnašose.

Komentarų prireikė ir kai kuriems kalbos skirtumams nurodyti. Antai pasakoje apie poroje gyvenančius vilką ir mešką (19) reikėjo pasakyti, kad žodis *meška* lietuvių kalboje yra moteriškosios giminės. Paaiškinti reikėjo ir kai kuriuos mitinius reiškinius. Lietuvių pasakose populiarus moteriškas personažas *laumė ragana* (38) tikslaus atitikmens rusų kalboje neturi ir verčiama tik šio žodžių junginio antra dalis, nes *laumė* lietuvių mitologijoje yra sakmių personažas (žinoma, galima svarstyti, ar negalima buvo palikti *laumė ragana*, nes mes, pavyzdžiui, neverčiame *Zmėjus Goryničius*). Komentuotos ir kai kurios lietuvių valstiečių buitinės realijos, papročiai. Tai būtina daryti bet kuriame verstame pasakų rinkinyje, nes kiekviena kultūra pasižymi tik jai būdingais savitumais.

Verčiant kartais nepavyksta perteikti ir kai kurių kalbinių subtilybių. Neįmanoma išversti senovinių žodžių, jų formų. Lietuvių pasakose, užfiksuotose XIX a. viduryje–XX a. pradžioje, dar daug archaizmų, kurie kalbininkams yra tikras senosios lietuvių kalbos lobis. Be žodyno tokių žodžių kartais nesupranta ir folkloristas, o ką jau kalbėti apie paprastą skaitytoją. Archaizmų nemažai pasitaiko pasakose su dainuojamaisiais intarpais. Antai stebuklinėje pasakoje apie nuo slibino medyje besislepiančią mergaitę (41) prašoma obels pastorėti, kad slibinas jos nenugraužtų ir nepasiektų mergaitės. Lietuviškame tekste liepimas *storėk* skamba senovine forma: *užrietu rietu*, reikalaujančia paaiškinimo ir mūsų skaitytojui. Beje, knygos parengėjus

atskirai reikia pagirti už įtaigius ir skambius pasakų dainuojamųjų intarpų vertimus. Lietuvių pasakos su dainuojamaisiais intarpais yra vieni gražiausių sakininės tradicijos kūrinių, todėl džiugu, kad nepabijota imtis neprozinio teksto vertimo ir tokių pasakų į rinkinį įdėta nemažai.

Ištiktukai, kurių lietuvių kalba išties labai turtinga, dažniausiai pateikiami originalo kalba, neieškant rusišku atitikmenų. Šiuos žodelius išversti irgi nelengva, nes kiekviena tauta savaip girdi, savaip tuos garsus ir perteikia. Rusiškam vertimui, mano manymu, žaismės suteikia tokie lietuviški ištiktukai, kaip *dun dun dun* (p. 105), *šust* (p. 106), *pukšt* (p. 107), *čvinkt* (p. 330), juo labiau kad jų prasmė paaiškinama komentaruose. Žaismingai nuskamba ir lietuviški onomatopėjiniai garsai: *varnos – krun krun* (p. 127), *kalaitės – kiau kiau* (p. 251).

Originalo kalba pateikiami ir personažų vardai *Lipnikėlis* (58), *Čiužiukėlis* (59), *Lukošiukas* (61) ir kiti. Jų lietuviška etimologija pateikiama komentare. Kartais prasmingas vardas verčiamas, pavyzdžiui, *Juodelė* virsta *Чернуха* (60). Tačiau greita autorė originalo kalba pateikia vardus *Aguonėlė* (84), *Uogelė* (85), komentare paaiškindama jų lietuvišką prasmę. Žinoma, tokius vardus buvo galima ir versti, bet būtų prarastas gražus ir savitas lietuvių kalbos skambesys.

Verčiant tekstą į svetimą kalbą netenkama dar vieno pasakų bruožo – tarmybių. To, deja, niekaip neišvengsi. Apie kalbinius vertimo subtilumus galima rašyti be galo daug, bet dar reikėtų grįžti prie pačių tekstų. Kaip rašoma įvade, kai kurių pasakų pateikiama po keletą variantų, taip išryškinant struktūrinius skirtumus, raišdos ypatumus, specifines variantų detales. Skaitytojui – tai vertinga informacija. Vis dėlto šioje vietoje pasigedau vieno svarbaus dalyko: knyga turi pagrindines sude-

damašias dalis – pratarinę, įvadą, pasakas, santrumpų sąrašą, tačiau jos gale nėra, kaip jau įprasta tokiems leidiniams, pasakų tipų pagal AT sistemą rodyklės, apibendrinančios, kiek ir kokių pasakų tipų yra skelbiama. Tokia rodyklė gerokai palengvintų reikiamo pasakos tipo paiešką.

Baigdama noriu pasidžiaugti, kad B. Kerbelytė ir J. Novikovas, dovanodami rusakalbiam pasauliui nemažą pluoštą lietuviškų pasakų, atliko didžiulį ir vertingą darbą.

Manau, kad jų parengtas rinkinys susilauks susidomėjimo ne tik Rusijoje. Rusų kalbą supranta ir ja skaityti gali daugumas slavų, be to, rusiškai skaito nemenka dalis ir kitataučių folkloristų. Esu tikra, kad lietuviškos pasakos bus aktyviai naudojamos tarptautinėje mokslinėje apyvartoje, o dar maloniau bus, jei šią knygą į rankas paims ir paprastas smalsus, liaudies kūrybą mėgstantis žmogus.

Jūratė Šlekonytė